

Histoire de l'Eglise depuis les Origines jusqu' à nos jours t. 5me G. Fliche et Victor Martin, δ πρώτος τῶν δύο τόμων ἐξεδόθη τῇ συνεργασίᾳ τοῦ ἐπιφανοῦς βυζαντινολόγου Louis Bréhier καὶ τοῦ καθηγ. René Aigrain, ὁ δὲ δεύτερος ὑπὸ τοῦ καθ. Em. Amann τοῦ καθολικοῦ πανεπιστημίου τοῦ Στρασβούργου. Ὁ ἕως τόμος προηγήθη τοῦ 5ου (1938).

Ἡ ἱστορία τῆς καθόλου Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ μετὰ τὰς πρὸ δύο αἰώνων ἀποπείρας ἐν τῇ Δύσει παρὰ τοῖς ρωμαιοκαθολικοῖς καὶ τοῖς διαμαρτυρομένοις, ὅτε ἡ ὁμολογιακὴ ἀντίθεσις ζωηρότατα ἀπετυπώτο εἰς τὴν ἔκθεσιν τοῦ βίου τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν τελευταίαν πεντηκονταετίαν ἀπέβη προσφιλὲς ἀντικείμενον σοφῶν ἀνδρῶν ἑκατέρας τῶν δύο ἐκείνων παρατάξεων, εἰς ἔργα ἔκτενῆ καὶ πολύτομα, εἰς τὰ ὅποια ὑπὸ νέον φῶς καὶ ἀπὸ νέας προοπτικῆς ἐκτίθεται τῆς Ἐκκλησίας ὁ βίος. Ἡ νέα αὕτη προοπτικὴ, ὀφειλομένη εἰς ἄφθονα νέα στοιχεῖα, τὰ ὅποια προσεκόμισαν ἡ κριτικὴ μελέτη τῶν πηγῶν καὶ ἡ ὀρθότερα ἀνάγνωσις τῶν κειμένων, ἄνευ παρεμβάσεως τῶν σκοπίμων παλαιῶν μεταφράσεων, ἡ ἐγκατάλειψις τῶν ἐκ προφανοῦς καὶ ἀποδεδειγμένης πλέον νοθείας παλαιῶν θεωριῶν, ἡ ἀνακάλυψις νέων πηγῶν καὶ ἡ ἀναμφισβητήτως πλουσία συμβολὴ τῆς πολιτικῆς Ἱστορίας, κατέστησε τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν συμπαθεστέραν εἰς τοὺς χριστιανοὺς τῶν διαφορωτάτων ὁμολογιακῶν διαφωνιῶν. Ἡ νέα αὕτη μορφή τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας — ὡς τοῦτο παρετηρήθη καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν Ἱστορίαν — παρεσκευάσθη δι' ἀπείρων ἐιδικῶν μελετῶν καὶ ἐρευνῶν περὶ προσώπων καὶ γεγονότων ἱστορικῶν, εἰς ἰδιαιτέρας περὶ αὐτῶν συγγραφάς ἢ εἰς πλουσίας λεξικογραφικὰς Συλλογὰς ἢ εἰς νέας τῶν πηγῶν ἐκδόσεις· πάντα ταῦτα κατέστησαν ἀσφαλέστερα καὶ θετικώτερα τὰ συμπεράσματα τῶν συνθετικῶν ἔργων τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν, καὶ καθαρίζοντα τὸ ἔδαφος τοῦ παρελθόντος τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ πολλῶν ἀκανθῶν καὶ τριβόλων, θὰ καταστήσουν ἡμέραν τινὰ τὴν συνεννόησιν τῶν δισταμένων μεγάλων χριστιανικῶν ὁμᾶδων εὐκολωτέραν καὶ φυσικὴν.

Εἰς τὴν τοιαύτην κατηγορίαν συνθετικῶν ἔργων ἀναμφισβητήτως ἀνήκει ἡ μεγάλη ἐπιχείρησις τῶν κ. κ. Fliche καὶ Martin, ἣτις μέχρι τῶν ἡμερῶν μας ὑπελογίσθη εἰς 24 ὀγκώδεις τόμους καὶ ἀνετέθη εἰς ἄνδρας ἐιδικούς, ὧν τινες εἶναι ἐκ προγενεστέρων ἐργασιῶν των γνωστοὶ διὰ τὸ φιλελεύθερον πνεῦμά των. Ἐκ τῶν σχεδὸν ταυτοχρόνως ἐκδοθέντων ε'.

καὶ στ'. τόμων, ὁ πρῶτος ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «*Γρηγόριος ὁ Μέγας, τὰ βαρβαρικά κράτη καὶ ἡ ἀραβικὴ κατάκτησις*» περιλαμβάνει τὴν Ἱστορίαν τῆ Ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ 590 ὅτε ἐξελέγη πάπας ὁ Γρηγόριος α'. (590—604) μέχρι τοῦ 757 ὅτε συνετελέσθη «ἡ πνευματικὴ καὶ πολιτικὴ διάσπασις μεταξὺ τῆς Βυζαντινῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως, ἐπειδὴ οἱ πάπαι μὴ δυνάμενοι πλέον νὰ ὑπολογίζουσι ἐπὶ τῆς βοηθείας τῶν αὐτοκρατόρων (τῆς Κ/πόλεως), ἐτέθησαν ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς φραγκικῆς δυναστείας τῶν Πεπινιδῶν, ὅτε καὶ νέα ἄρχεται ἱστορικὴ ἐποχὴ». Εἰς 16 ἀνίσου ἐκτάσεως κεφάλαια ἐκτίθεται ὁ βίος τῆς Ἐκκλησίας περὶ τὰ δύο αὐτῆς μεγάλα κέντρα, τὴν Ρώμην καὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν, μετὰ τὴν τελικὴν ἀποτυχίαν τῆς ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Α'. ἀποπειράς πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς ἐνότητος τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους. Εἰς τὰ δύο πρῶτα κεφάλαια ὁ μὲν κ. Aigrain μᾶς παρέχει τὴν εἰκόνα καὶ τὴν δρᾶσιν τοῦ μεγάλου καὶ ἀληθῶς ἀγίου πάπα Γρηγορίου εἰς τὸ περιβάλλον τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου τῆς Ἰταλίας, ὁ δὲ κ. Bréhier τὰς σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τὴν Κ/πολιν μέχρι τῆς πτώσεως τοῦ Φωκᾶ (σ. 17—77). Εἰς τὰ πέντε ἐπόμενα κεφάλαια, ὁ αὐτὸς κ. Bréhier ἐκτενῶς διαγράφει τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους τῆς Ἀνατολῆς εἰς τοὺς ἀγῶνας αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἐκ Βορρᾶ καὶ Ἀνατολῆς ἐχθροὺς συνεχιζομένους ἐκ τῆς προτέρας περιόδου, ἀλλ' ἐπιταθέντας ἐπικινδύνως (Ἀβαροσλαῦοι, Πέρσαι καὶ Ἀραβες), ἐν συνδυασμῶ πρὸς τοὺς ἐσωτερικοὺς ἀγῶνας, τοὺς ὁποίους ἐδημιούργησαν αἱ χριστολογικαὶ ἕριδες τῆς Γ'. καὶ Δ'. Οἰκ. συνόδου, ἐξασθενήσασαι τὴν πολιτικὴν τοῦ Κράτους συνοχὴν καὶ βοηθήσασαι τὰς εἰς βάρος αὐτοῦ κατακτίσεις τῶν ξένων. Οἱ τοσοῦτον ἐνδόξως ἀπὸ πολιτικῆς καὶ στρατιωτικῆς ἀπόψεως διὰ τοῦ Ἡρακλείου ἀρξάμενοι ἀγῶνες (ἀπόκρουσις τοῦ περσικοῦ καὶ ἀραβικοῦ κινδύνου) ἀπέληξαν, μετὰ ἑνὸς αἰῶνος ἀτυχεστάτην διοίκησιν τῆς δυναστείας τῶν «Ἡρακλειδῶν», εἰς τὴν ἀπώλειαν τοῦ 1/3 τῶν κτίσεων τοῦ Κράτους (Συρία καὶ Β. Ἀφρικὴ καὶ τὸ πλεῖστον τῆς Ἰταλίας). Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἡ Ἐκκλησία, εἴτε ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας εἴτε καὶ ἀκολουθοῦσα τὴν προσπάθειαν τῆς πολιτείας, μετέσχε σπουδαίως εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῶν μεγάλων ζητημάτων καὶ τὴν ἀναζήτησιν τῆς λύσεως αὐτῶν ἀπὸ τῆς θρησκευτικῆς πλευρᾶς, διὰ προσωπικῶν συνεννοήσεων τῶν ἱεραρχῶν ἢ καὶ διὰ συνόδων, οἷαι ἡ ΣΓ'. οἰκουμενικὴ καὶ ἡ Πενθέκτη ἢ ἐν τῷ Τρούλλῳ (σ. 79—209). Εἰς τὰ πέντε ἀκόλουθα κεφάλαια (VIII—XII) ὁ κ. Aigrain περιγράφει «τὸ τέλος τῆς χριστιανικῆς Ἀφρικῆς», τῆς πολυανθρώπου ἐκείνης ἐκκλησιαστικῆς περιοχῆς, ἥτις ἀπὸ τοῦ Ε'. αἰῶνος περιπεσοῦσα εἰς τὴν θύελλαν τῆς μεταναστεύσεως καὶ ἐγκαταστάσεως τῶν Βανδάλων καὶ σχεδὸν ἀπομονωθεῖσα ἀπὸ τοῦ κορμοῦ τῆς ἐκκλησίας, ἐσαρώθη τελείως διὰ τῆς μουσουλμανικῆς κατακτίσεως, κληροδοτήσασα εἰς τὴν Ἱστορίαν τοῦ Χρι-

στιανισμοῦ τὰ μεγάλα ὀνόματα τοῦ Κυπριανοῦ καὶ Αὐγουστίνου, τὴν πρώτην συστηματικὴν ἐκκλησιαστικὴν νομοθεσίαν καὶ τὴν ὑγιεινέραν ἀντίληψιν τῶν διοικητικῶν σχέσεων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ (647—705): «τὴν Χριστιανικὴν Ἰσπανίαν», ἀπὸ τοῦ 590 μέχρι τῆς κατακτήσεως τῆς χώρας ὑπὸ τῶν ἁ ἄβων (715) καὶ τῆς ἀρχῆς τῶν ἀγῶνων πρὸς τοὺς κατακτητὰς (757), ἔνθα ἡ Ἐκκλησία ζωηρότατα ἀνεμίχθη εἰς τὰς πολιτικὰς τύχας τῶν κατοίκων καὶ πρὸ τῆς Ἀραβικῆς κατακτήσεως, ἐπὶ τῶν Βησιγότθων βασιλέων, καὶ μετ' αὐτὴν ἐπὶ τῆς κυριαρχίας τῶν Ἀράβων (σ. 231—276). «τὴν Χριστιανικὴν Ἀγγλίαν καὶ τὰς Κελτικὰς Ἐκκλησίας», κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον, ὅτε κυρίως καὶ συνέπεσεν ὁ ὁμαδικὸς ἐκχριστιανισμὸς τῆς χώρας ἐκείνης καὶ ἐτέθησαν τὰ θεμέλια τῆς μεγίστης ἐπιρροῆς, τὴν ὁποίαν ἡ Ἐκκλησία πάντοτε ἤσκησεν εἰς τὸν βίον τῆς χώρας ἐκείνης (σ. 276—328) «τὴν φραγκικὴν Ἐκκλησίαν τῶν Μεροβιδῶν», ὅτε, συνεχιζομένης τῆς φυλετικῆς καὶ κοινωνικῆς ζυμώσεως, τὴν ὁποίαν προὐκάλεσαν ἡ ἐπιδρομὴ καὶ ἐγκατάστασις τῶν Φράγκων εἰς τὰς ἐκεῖθεν τοῦ Ρήνου κελτικὰς χώρας τῆς καταλυθείσης Ρωμ. αὐτοκρατορίας, καὶ αὐτὴ ἡ Ἐκκλησία παρεσύρθη εἰς χαώδη κατὰστασις, εἰς τὴν ὁποίαν ἔθηκε τέρμα ἡ νέα ἰσχυρὰ δυναστεία τῶν Καρολιδῶν, ἥτις, ἀφοῦ ἔσωσε τὴν Γαλλίαν ἀπὸ τῆς ἀραβικῆς κατακτήσεως (732 μάχη Poitiers), ἀνέλαβε καὶ τὴν ἀνασύνταξιν τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου, προστατεύσασα καὶ ἐνισχύσασα τὸ ἐν Ρώμῃ ἐκκλησιαστικὸν κέντρον, διὰ τῆς εἰς αὐτὸ ἐξασφαλίσεως πολιτικῆς δυνάμεως (σ. 329—390) καὶ τέλος «τοὺς πάπας καὶ τὴν Ἰταλίαν ἀπὸ τοῦ 604—757, ὅπου περιγράφονται οἱ ἀγῶνες τῶν διαδόχων τοῦ Γρηγορίου Α΄. κατὰ τοῦ Μονοθελητισμοῦ ἐν Ἀνατολῇ καὶ κατὰ τῶν κατακτητικῶν ἐν Ἰταλίᾳ προόδων τῶν Λομβαρδῶν ἐπὶ βλάβῃ τοῦ Βυζαντινοῦ Ἐξαρχάτου τῆς Ραβέννης, τὸ ὁποῖον καὶ κατέλυσαν (754) καὶ αὐτῆς τῆς Ρώμης, τὴν ὁποίαν ἐπανειλημμένως νὰ καταλάβουν ἠπέλησαν, ἀλλὰ τοῦτο ἀπέτρεψαν οἱ πάπαι, ἐπικαλεσθέντες τὴν προστασίαν τῶν φράγκων Καρολιδῶν καὶ δι' αὐτῶν κατορθώσαντες νὰ θέσουν τὰ θεμέλια κοσμικοῦ κράτους τῆς παπασύντης (σ. 390—440). Εἰς δύο συνεχῆ κεφάλαια (XIII καὶ XIV) ὁ κ. Βρέhier ἐκθέτει «τὰ τῆς Εἰκονομαχίας μέχρι τῆς συνόδου τοῦ 758» καὶ «τὸν βίον τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ Μαυρικίου μέχρι Κωνσταντίνου τοῦ Ε΄.», ὅπου ἡ ἀπὸ ἐξηκονταετίας ἤδη ἀποκατάστασις τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας, κυρίως διὰ τοῦ ἡμετέρου Κ. Παπαρηγοπούλου, παρέσχε νέα στοιχεῖα πρὸς ὀρθοτέραν γενικῶς ἐκτίμησιν τοῦ μεγάλου ἔργου τῆς μεταρρυθμίσεως ἐν Ἀνατολῇ διὰ τῆς μεγάλης τῶν Ἰσαύρων δυναστείας, τὸ ὁποῖον ἀναληφθὲν ὑπὸ ἀπειρῶς δυσμενεστέρας συνθήκας ἢ τὸ συγχρόνως ἐν τῇ Δύσει ὑπὸ τοῦ Μ. Καρόλου ἐπιχειρηθὲν, ἔσχε σπουδαιότερα καὶ μονιμώτερα ἀποτελέσματα καὶ ἐξησφάλισε μακροχρονιότεραν ἀντοχὴν εἰς τὸν ἑλληνικὸν χριστιανι-

κὸν βίον τῆς Ἀνατολῆς, κατὰ τοῦ ἀδιακόπου κινδύνου τοῦ ἀραβοτουρκικοῦ Ἰσλάμ κ.λ. τῆς ἀσυνταξίας τοῦ ἐπιτεθέντος νοσηροῦ τῆς Λύσεως χριστιανισμοῦ τῶν Σταυροφοριῶν (σ. 431—503). Τέλος εἰς δύο κεφάλαια (XV καὶ XVI) ὁ κ. Αἰγταῖν περιγράφει «τὸν Μοναχικὸν βίον ἐν τῇ Λύσει» καὶ «καὶ τὰ οἰκονομικὰ τῶν δυτικῶν Ἐκκλησιῶν» ὡς παράγοντας τοῦ χριστιανικοῦ βίου τῆς ἐκκλησίας ἐν τῇ Λύσει (σ. 505—566).

Τοιοῦτο εἶναι τὸ γενικὸν διάγραμμα τῆς ἐκθέσεως τῆς Ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ ἓνα καὶ ἥμισυ αἰῶνα· εἰς δὲ τὰς λεπτομερείας αὐτοῦ στηρίζεται ἐπὶ πλουσιωτάτης Βιβλιογραφίας, προτασσομένης καὶ τοῦ συνόλου καὶ ἐκάστου ἰδία κεφαλαίου, περιλαμβανούσης τὰς συγχρόνους τῶν γεγονότων πηγὰς καὶ τὰς ὀλίγον μεταγενεστέρως καὶ τὰς νεωτάτας ἱστορικὰς καὶ κριτικὰς μελέτας, μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας ἐκλεγομένης. Εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἀνατολῆς ἀφιεροῦται μέγα μέρος τοῦ ὅλου ἔργου, σχεδὸν τὸ ἥμισυ, περὶ τὰ ζητήματα τοῦ Μονοθελητισμοῦ καὶ τῆς εἰκονομαχίας, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τοὺς ἀγῶνας τοῦ κράτους τοῦ Βυζαντίου πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν ἐξωτερικῶν κινδύνων. Τὰ πολλὰ ὅμως εἰσέτι κενὰ τῆς Ἱστορίας τοῦ Βυζαντίου καὶ τοῦ ἄλλου Ἀνατολικοῦ κόσμου ἀφ' ἑνός, καὶ ἡ δύναμις τῆς ρωμαιοκαθολικῆς παραδόσεως ἀφ' ἑτέρου, πάντως εἶναι ἐπαισθητὰ εἰς τὸ τιμῆμα τοῦτο τῆς προκειμένης ἐκθέσεως. Ἡ ἔσχατος ὅμως συγγραφικὴ μέθοδος τοῦ σοφοῦ βυζαντινολόγου κ. Βρέhier καὶ ἡ ἀντὶ τῆς συνήθους ὁμολογιακῆς προκαταλήψεως κατὰ παντὸς ἑλληνικοῦ βυζαντιακοῦ ἔκδηλος συμπάθεια αὐτοῦ πρὸς τὸν ἀνατολικὸν χριστιανικὸν κόσμον προκαλεῖ τὸν θαυμασμὸν καὶ τὴν ἐκτίμησιν τῆς ἐπιστημονικῆς ἀμεροληψίας αὐτοῦ, δι' ἧς ἐπιτρέπεται εἰς τὸν ἀναγνώστην, συγκρίνων τὰς ἀντιστοίχους εἰκόνας τοῦ βίου καὶ τῆς δράσεως τῶν παπῶν τῆς Ρώμης καὶ τῶν πατριαρχῶν Κ/πόλεως, τοῦ πνευματικοῦ καὶ ἠθικοῦ βίου τῶν κοινωπιῶν ἐν τῇ Γαλλίᾳ καὶ Ἰσπανίᾳ τοῦ Ζ' καὶ Η' αἰῶνος καὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ τῶν χρόνων τῆς ἀδιακόπου πάλης τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας πρὸς τὰς αἰρέσεις καὶ τὴν ἐπιτιθεμένην βαρβαρότητα, νὰ ἐξαγάγῃ ἀβιάστως συμπεράσματα οὐχὶ πάντοτε οὐδὲ τόσον δυσμενῆ διὰ τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν, ὡς συνηθίζετο μέχρι τοῦδε. Οἱ κανόνες τῆς Πενθέκτης Συνόδου (692) δὲν εἶναι ἀπηχίσεις τῆς ἐθνικῆς ἐκπτώσεως μόνης τῆς Βυζαντινῆς κοινωνίας τοῦ Ζ' αἰῶνος· ἡ Ἰσπανία τῶν συνόδων τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος (ἰδία τοῦ Τολέδου 693) καὶ τοῦ βασιλέως Wittiza, ἡ Γαλλία τῶν Μεροβιδῶν καὶ τῶν Πεπινιδῶν μαϊοροδόμων (σελ. 340—377 καὶ 389—390) θ' ἀνεγνώριζον πολλὰς τοῦ βίου των πτυχὰς εἰς τοὺς κανόνας τῆς ἐν Τρούλλῳ συνόδου. Ὁ ἀναμφισβήτητος καισαροπαπισμὸς τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων τοῦ Ζ' καὶ Η' αἰῶνος κατὰ τί διαφέρει τῆς πολιτικῆς τῶν Ἰσπανῶν Βησιγόθων βασιλέων τῶν αὐτῶν χρόνων καὶ τῶν φράγκων ἡγεμόνων — ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν — καὶ μάλιστα τῶν τε-

λευταίων Μαϊορδόμων καὶ τῶν πρώτων Καρολιδῶν; Ἡ διαπίστωση πάντων τούτων, ὀφειλομένη εἰς τὴν ἀληθῆ ἐπιστημονικὴν ὑπεροχὴν τοῦ κ. Bréhier, σπουδαίως περικόπτει τὰς εἰς βάρος τῆς ἑλληνικῆς Χριστιανικῆς Ἀνατολῆς προκαταλήψεις τῶν μελετητῶν καὶ κριτῶν τοῦ ἱστορικοῦ αὐτῆς παρελθόντος.

Καθ. ΑΔ. Ν. ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ

**Σοφοκλέους Ἄβρ. Χουδαβερόδωλου-Θεοδότου, Ἡ σημειογραφικὴ φι-
ἀλη Τρεβελλίου Πωλλίωνος. Πανηγυρικός τόμος τῆς Ἑκατονταετη-
ρίδος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας Β'. σ. 457-463. Ἐν Ἀθήναις
1938.**

Ἐπὶ Διοκλητιανοῦ καὶ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου ἤκαμαζεν ὁ Τρεβέλλιος Πωλλίων εἰς τῶν ἕξ συγγραφέων τῆς *Historia Augusta*, γραψας, πλὴν ἄλλων, καὶ τοὺς βίους τῶν ὑπ' αὐτοῦ κληθέντων Τριάκοντα τυράννων, ἦτοι τῶν 28 ρωμαίων διοικητῶν (258 - 268 μ. Χ.), Ζηνοβίας τῆς Παλμύρας καὶ τῆς Βικτωρίας. Οὗτος ὁμιλῶν περὶ τοῦ Κουϊίτου, υἱοῦ τοῦ Μακριανοῦ, ἀναφέρει ὅτι ἡ οἰκογένεια αὐτοῦ κατεῖχε φιάλην ἡλεκτροίνην φέρουσαν πέριξ *signis brevis et minutulis* ὅλην τὴν ἱστορίαν τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Ὁ Γάλλος ἐκδότης τοῦ Τρεβελλίου Πωλλίωνος μεταφράζει τὰς τέσσαρας Λατινικὰς λέξεις ἀποδίδων εἰς αὐτὰς τὴν σημασίαν «μικρῶν ἀναγλύφων», ἡ τοιαύτη δ' ἐκδοχὴ ἐπεκράτησε μέχρι τοῦδε. Ἄλλ' ὅπως ἀποδεικνύει ὁ κ. Θεόδοτος ἐν τῇ μελέτῃ ταύτῃ, ἡ λέξις *signum* ἀποδίδει Λατινιστί, ὅπως καὶ ἡ λέξις *nota*, ἐν πρώτοις τὴν σημασίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ *σημεῖον*, ἦτοι τοῦ ὀλίγον κατ' ὀλίγον τεχνικοῦ καταστάντος ὄρου τῆς σημειογραφικῆς ἐπιστήμης. Τῆς λέξεως *σημεῖον* ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ χρῆσιν ποιεῖται ὁ Κικέρων, ὅτι δὲ παρ' αὐτῷ τε καὶ Διογένει τῷ Λαερτιάδῃ, ἐν λέξει *ὑποσημειωσάμενος*, περὶ σημειογραφίας ὁ λόγος, ὑποστηρίζουσι γερμανοὶ σοφοί, ἀναφαίνεται δ' ἡ λέξις *σημεῖον* ὑπὸ τὴν ἐννοίαν ταύτην καὶ ἀραβιστί, ὅπως ἀπέδειξεν ὁ κ. Θ.

Λατινιστί ἐπεκράτησε μᾶλλον ἢ λέξις *nota* πρὸς ἀπόδοσιν τοῦ *σημεῖου*, ἀλλ' ἤδη ὁ Ἰερώνυμος ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς σημειογραφίας μεταχειρίζεται τὴν λέξιν *signum*. Ἑλληνιστί οἱ τὴν «τέχνην τῶν σημείων» ἀσκοῦντες ἐκαλοῦντο ἀπὸ μὲν τοῦ 150 π. Χ. «ὄξυγράφοι», εἶτα δὲ «ὑπογράφοι» καὶ «νοτάριοι», λατινιστί δὲ *notarii, actuarii, exceptores, memorandii*, ἕως οὗ ἐπεκράτησαν αἱ λέξεις *nota* καὶ *notarii*. Οἱ Ἀττικισταὶ ἐξοβελίζουσι τὰς μονολεκτικὰς ταύτας Ἑλληνικὰς ὀνομασίας γράφοντες ἀντ' αὐτῶν διὰ *σημείων εἰς τάχος ἢ ταχέως γράφειν*.